

лення в цій сфері, мають бути також передбачені в Законі України "Про гідрометеорологічну діяльність".

Зрозуміло, що зазначені доповнення до чинного Закону стануть лише одним з перших кроків на шляху удосконалення правового регулювання гідрометеорологічної діяльності. Нажаль, існує маса інших проблем в цій сфері, які вимагають прийняття політичних і економічних рішень. Серед них оптимізація структури та розмежування відповідальності органів управління з питань цивільного захисту, розроблення програм адаптації населення до змін клімату, формування системи екологічного страхування, удосконалення правового забезпечення природної безпеки, створення нормативно-правової бази для ефективної реалізації Рамкової конвенції ООН про зміну клімату тощо. Вважаємо, це – теми для окремої розмови. Тож запрошуємо дослідників-екологів до вироблення пропозицій і з цих питань.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2010 р.

УДК 343.843(477)

Є.С. Назимко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕПЕНАЛІЗАЦІЇ З КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЮ ГАЛУЗЗЮ ПЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У запропонованій статті розглядаються окремі питання взаємозв'язку депеналізації з кримінально-виконавчою галуззю пенальної політики України. Наголошується на тому, що ефективність застосування депеналізації залежить від якості розроблення інших заходів пенальної політики України.

Ключові слова: пенальна політика, депеналізація, прогресивна система відбування покарання.

В предложенной статье рассматриваются отдельные вопросы взаимосвязи депенализации из криминально исполнительная отраслью пенальной политики Украины. Отмечается на том, что эффективность применения депенализации зависит от качества разработки других мероприятий пенальной политики Украины.

Ключевые слова: пенальна політика, депеналізація, прогресивна система відбування покарання.

In the offered article the separate questions of intercommunication of depenalization are examined from criminally executive by industry of penal policy of Ukraine. It is marked on that efficiency of application of depenalization depends on quality of development of other measures of penal policy of Ukraine.

Key words: penal policy, depenalization, progressive system of serving of punishment.

Реалізація пенальної політики незалежної України відображає позицію нашої держави щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Все більше уваги приділяється питанням гуманного ставлення до ув'язнених, поваги до їхньої людської гідності, порядку виконання та відбування призначеного судом покарання тощо. За таких умов провідною тенденцією розвитку пенальної політики держави стає гуманізм, що визначає формування її напрямів, які максимально мають відповідати вимогам узгодження законодавства та практики його застосування з природою прав людини. Одним з таких напрямів є депеналізація. Дослідження її особливостей, специфіки взаємодії з іншими елементами пенальної політики України та перспектив розвитку є необхідною умовою забезпечення ефективності протидії злочинності.

Слід зазначити, що різні аспекти депеналізації розробляли такі українські вчені, як Ю.В. Баулін, В.О. Гацелюк, А.П. Гель, В.К. Гришук, О.Г. Колб, В.В. Кондратішина, О.М. Костенко, В.В. Лень, М.І. Мельник, М.В. Палій, В.М. Трубников, Н.Б. Хлистова, М.І. Хавронюк та інші. Проте, з нашої точки зору, залишаються недостатньо дослідженими питання взаємодії депеналізації з іншими складовими пенальної політики України, зокрема з її кримінально-виконавчою галуззю.

Тому **метою цієї статті** є дослідження взаємозв'язку депеналізації з кримінально-виконавчою галуззю пенальної політики України.

Пенальна політика України являє собою підсистему або систему меншого порядку ніж правова політика держави у сфері протидії злочинності та складається з чотирьох галузей: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної.

У сучасних роботах з проблем кримінально-виконавчого права зазначається, що термін "кримінально-виконавча політика" зазвичай вживається для: а) позначення державної доктрини саме у царині виконання покарань та її реалізації на практиці у виді застосування державного примусу до засуджених, що виявляється в обмеженні їхніх прав і свобод; б) найменування галузі наукових знань, що представляють теоретико-пізнавальну категорію¹.

Кримінально-правова та кримінально-виконавча галузі пенальної політики перебувають у відносинах зв'язаності на підставі єдності принципів, на яких вони здійснюються, загальних положень, понятійного апарату. Проте, кримінально-правова галузь пенальної політики здійснює визначальний вплив на кримінально-виконавчу галузь через: а) визна-

¹ Кримінально-виконавче право України: Підручник / В.М. Трубников, В.М. Харченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оника, А.Х. Степанюк; За ред. В.М. Трубникова. - Харків: Право, 2001. - С. 4.

чення загальних напрямів кримінально-правової репресії; б) формування системи та видів кримінального покарання; в) закріплення підстав та порядку звільнення від покарання; г) практику призначення окремих видів покарань¹.

В контексті нашого дослідження науковий інтерес представляє взаємозв'язок депеналізації із такими складовими кримінально-виконавчої галузі пенальної політики України, які визначають порядок та умови звільнення від відбування покарання залежно від поведінки особи. Відомо, що найбільша ефективність у справі виправлення та ресоціалізації засуджених досягається тільки тоді, коли кримінальна репресія пов'язується із системою заходів виправного та виховного характеру (без них, наприклад, таке покарання як виправні роботи, перетворилося б в утримання в дохід держави із заробітної плати засудженого певної частини заробітку)². І, перш за все, до таких заходів належить прогресивна система відбування покарань (далі - ПСВП), яку ще називають "перспективною лінією розвитку засудженого"³.

У зв'язку з тим, що відсутність знань про ознаки, суттєві риси предметів унеможливило проведення дослідження їх взаємодії, то, перш за все, необхідно визначити поняття ПСВП.

Термін "прогресивна система відбування покарання" є широко розповсюдженим в спеціальній літературі та є суто доктринальним. Під ПСВП прийнято розуміти встановлений законом порядок змін умов виконання кримінальних покарань, що поліпшує або погіршує правовий статус засудженого залежно від його поведінки, ставлення до відбуття покарання⁴. Її реалізацію пов'язують з існуванням інституту змін умов тримання засуджених⁵. В контексті нашого дослідження ключовою є та обставина, що під час застосування ПСВП засуджений постійно відчуває перспективу покращення свого правового статусу.

В.М. Трубников, В.П. Філонов та О.І. Фролов вказують на існування ПСВП у формах: 1) зміни умов тримання засуджених у межах однієї уста-

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми [монографія] / П. Л. Фріс. - К.: Атіка, 2005. - С. 182.

² Сизя Е.А. К вопросу о критериях эффективности принципов уголовно-исполнительного права / Е.А. Сизя // Человек: преступление и наказание. - 2008. - № 3. - С. 51.

³ Синьов В.М. Особливості сформованості у засуджених психологічної готовності до сприйняття виховного впливу / В.М. Синьов, О.П. Северов // Проблеми пенітенціарної теорії практики. - К., 1999. - № 4. - С. 72.

⁴ Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: Навчальний посібник / За ред. Т.А. Денисової. - К.: Істина, 2008. - С. 377.

⁵ Гель А. Переведення засуджених до діяльності посиленого контролю виправної колонії: проблеми правової регламентації / Гель А. // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 2. - С. 131.

нови відбування покарань; 2) зміни умов тримання засуджених шляхом переводу з однієї установи відбування покарань до іншої; 3) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (далі – УДЗ) або заміни невідбутої частини більш м'яким покаранням¹. М.О. Беляев також розглядає УДЗ у якості останньої сходишки виконання покарання². За такого підходу в останній формі ПСВП набуває кримінально-правового значення. УДЗ (ст. ст. 81, 107 КК України) та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), які відносяться до останньої форми ПСВП, являють собою різновиди практичної депеналізації. Таку точку зору розділяють О.І. Бажанов та Н.А. Стручков³. Деякі ж автори заперечують віднесення цих видів депеналізації до ПСВП, аргументуючи це тим, що таке віднесення вступає у протиріччя із самою сутністю ПСВП, яка полягає у зміні засудженому карального змісту покарання у бік його посилення або послаблення в залежності від його поведінки, що є неможливим під час УДЗ. Маємо заперечити. Саме за підходу віднесення цих видів депеналізації до останньої форми ПСВП знаходять своє відображення процеси взаємодії та взаємовпливу досліджуваних елементів, спільним для яких є метод заохочення засудженого до покращення власного правового статусу як в кримінально-виконавчому, так і кримінально-правовому значенні. Не заперечуючи класифікації форм ПСВП, в контексті нашого дослідження необхідно зробити деякі застереження.

Якщо застосування до особи УДЗ передбачає припинення реалізації ПСВП, то заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може її не припиняти. Оскільки на підставі ч. 5 ст. 82 КК України особи, яким покарання замінене більш м'яким, можуть бути умовно-достроково звільнені від відбування покарання, то застосування цього виду депеналізації може стати передумовою застосування ще однієї форми ПСВП (у випадку, коли замінене більш м'яке покарання передбачене ч. 1 ст. 81 КК України) – УДЗ. І припиняє реалізацію ПСВП тільки в тому випадку, коли замінене більш м'яке покарання не передбачене ч. 1 ст. 81 КК України.

Проходження засудженими за двома першими формами ПСВП є гарантією обґрунтованого та законного застосування по відношенню до них третьої – останньої форми – депеналізації у виді УДЗ та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Це є необхідним для справи ви-

¹ Трубников В. М., Филонов В. П., Фролов А. И. Уголовно-исполнительное право Украины: Учебник. – Донецк, 1999. – С. 384.

² Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. – Л., 1983. – С. 141.

³ Бажанов О.И. Прогрессивная система исполнения наказания. – Минск, 1981. – С. 17; Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особенной части. – М., 1985. – С. 192.

правлення та ресоціалізації, оскільки створює "ліки" проти підкорення, пасивності, нездатності засудженого наказувати самому собі¹. В свою чергу, безперспективність відбування покарання може призвести до негативних соціальних наслідків. За результатами опитування засуджених Н.Б. Хлистовою встановлено, що на більшість з них (68,8%) негативно впливає фактор ізоляції від суспільства, 32,2% – звикли до ізоляційних умов відбування покарання, а кожний третій засуджений після звільнення знову вчиняє злочин, сприяючи "підвищенню злочинної кваліфікації" інших осіб, формуючи в оточуючих вороже ставлення до правоохоронних органів, правосуддя та держави². На фоні цього спірним вважаємо думку М.С. Малеїна, що загальним правилом повинно бути точне виконання вироку у частині відбування призначеного покарання: рік, число, день (і навіть година) звільнення мають відповідати резолютивній частині вироку³. Створення у осіб, що вчинили злочин, у випадку їх дострокового звільнення від відбування покарання перспективи часткової безкарності, чого побоюється названий вчений, не йде не в яке порівняння з можливістю породження в них повної безперспективності зміни свого статусу під час відбування раз і назавжди фіксованої міри покарання.

Деякі вчені заперечують можливість існування ПСПВП пояснюючи це тим, що: 1) переміщення засуджених по виправно-трудовим (кримінально-виконавчим – Є.Н.) установам різних видів режимів означало би послаблення стабільності складу засуджених в таборі; 2) як система, заснована на заохоченнях і пільгах та на погрозі їх позбавлення, ПСВП в змозі породжувати у засуджених корисливе, споживацьке ставлення до своєї поведінки, бажання досягти пільг будь-якими засобами (хитрістю, підлабузництвом, тощо); 3) впровадження цієї системи пов'язане з серйозним пом'якшенням або посиленням репресії у відношенні до засуджених за розсудом адміністрації виправно-трудових установ⁴. З цим твердженням не можна погодитися хоча б тому, що на меті ПСВП ставиться стимулювання процесу виправлення засуджених, диференціація карального впливу з урахуванням їх реальної поведінки, що робить названий інсти-

¹ Познышев С.В. Очерки тюремноговедения / Познышев С.В. – М., 1915. – С. 24.

² Хлистова Н.Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Хлистова Надія Борисівна. – К., 2008. – С. 14.

³ Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985. – С. 116.

⁴ Наташев А.Е. Основные вопросы кодификации исправительно-трудового законодательства / Ученые записки Всесоюзного института юридических наук. – М., 1962. – № 14. – С. 206.

тут одним із найефективніших елементів системи карально-виховного впливу до всіх без винятку засуджених.

Юридичною підставою припинення (зміни) реалізації перших двох форм ПСВП є постановва суду про застосування УДЗ чи заміну невідбутого покарання більш м'яким (ст. 407 КПК України). Треба зазначити, що існують певні недоліки в законодавчій регламентації моменту припинення (зміни) перших двох форм ПСВП та початку депеналізації. Ч. 5 ст. 153 КВК України передбачає лише момент дострокового звільнення від відбування покарання, яким є день надходження відповідних документів, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня - у першій половині наступного дня (момент припинення ПСВП та початку депеналізації). Моменту ж заміни невідбутого покарання більш м'яким у відповідній статті КВК України не передбачено. Тому вважаємо за необхідне внести відповідні зміни в ч. 5 ст. 153 КВК України шляхом доповнення її словосполученням "або заміна невідбутого покарання більш м'яким" після слова "покарання".

Ч. 1 ст. 81 КК України передбачає, що УДЗ може бути застосовано під час відбування особою покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі. Ч. 1 ст. 82 КК України передбачає, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована до осіб, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Ч. 1 ст. 107 передбачає, що до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до 18 років може бути застосоване УДЗ.

Відсутність обмежень у застосуванні ст. ст. 81, 82 та 107 КК України (крім визначення конкретних видів покарань) надає можливість кожному засудженому власними силами досягти застосування по відношенню до нього УДЗ або заміни невідбутого покарання більш м'яким. Для цього необхідно: 1) фактично відбути встановлений законом розмір покарання (ч. 3 ст. 81, ч. 4 ст. 82, ч. 3 ст. 107 КК України); та 2) стати на шлях виправлення (ч. 3 ст. 82 КК України), або зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довести своє виправлення (ч. 2 ст. 81 КК України), або сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довести своє виправлення (ч. 2 ст. 107 КК України).

Звертає на себе увагу той факт, що зазначені норми КК України не можуть бути застосовані до осіб, що відбувають покарання у виді арешту. Хоча ч. 2 ст. 51 КВК України встановлює положення про те, що на засуджених до арешту поширюються обмеження, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі. Це майже перетворює арешт у "міні-позбавлення волі" (Ю.В. Баулін також відносить арешт до одного з видів позбавлення волі¹), із всіма негативними як для особи, так і для суспільства та держави наслідками: проявами асоціальності, розбещеності, негативного ставлення до органів державної влади і влади взагалі, презирства щодо законослухняних громадян тощо². Згідно із ч. 1 ст. 51 КК України арешт визнаний більш суворим покаранням, ніж покарання у виді виправних робіт та службових обмежень для військовослужбовців, під час відбування яких може бути застосоване УДЗ.

Більш того, попри існування відповідних наукових розробок, законодавець не передбачив можливості застосування жодної з форм ПСВП під час відбування покарання у виді арешту, що, на наш погляд, значно зменшує ефективність цього виду покарання. Як зазначає П.В. Хряпінський, за такого стану речей безпосередньо не відновлюються порушені права, не компенсується шкода, винний не знаходить порозуміння із потерпілим, суспільством і самим собою³.

Отже, необхідне зацікавлення, стимулювання осіб, що відбувають покарання у виді арешту до виправлення. Для зацікавлення засудженого до арешту у позитивній та соціально керованій поведінці, покращення виправного впливу на нього Ю.В. Шинкар'єв пропонував доповнити КВК України ст. 51-1 "Зміна умов тримання засуджених до арешту", яка б передбачала можливість застосування окремого випадку першої форми ПСВП: зміни умов відбування покарання у виді арешту в межах одного арештного дому залежно від поведінки засудженого. Формальною підставою застосування названої форми ПСВП мало стати те, що засуджений до арешту повинен відбутися три місяці з призначеного йому строку покарання, а матеріальною підставою – становлення засудженого на шлях виправлення⁴. Цю ж матеріальну підставу (становлення засудженого на

¹ Баулін Ю.В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. Випуск 12 / Ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. - Х: вид-во "Кроссрод", 2006. - С. 32.

² Вигovskyй Д.Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Дмитро Леонідович Вигovskyй - К., 2006. - С. 180.

³ Хряпінський П. Соціальна обумовленість заохочувальних кримінально-правових норм / П. Хряпінський // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2008. - № 3. - С. 58.

⁴ Шинкар'єв Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право" / Юрій Вікторович Шинкар'єв. - Х., 2006. - С. 181-182.

шлях виправлення) законодавець встановив для заміни невідбутого покарання більш м'яким. Тому більш доцільним вважаємо передбачення можливості застосування щодо засудженого до арешту не першої, а третьої форми ПСВП – депеналізації у виді заміни невідбутої частини арешту більш м'яким покаранням (ч. 1 ст. 51 КК України налічує п'ять видів таких покарань).

Відповідно до ч. 4 ст. 82 КК України заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Враховуючи той факт, що арешт передбачений в санкціях статей (частин статей) КК України за злочини невеликої та середньої тяжкості, формальною підставою заміни невідбутої частини цього виду покарання більш м'яким буде відбуття засудженим не менше третини строку призначеного судом покарання. Наприклад, якщо суд призначив особі покарання у виді арешту строком на шість місяців, то засудженому необхідно буде відбутися не менш двох місяців арешту для того, щоб невідбуту частину арешту замінили покаранням у виді: або штрафу; або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; або громадських робіт; або виправних робіт; або службових обмежень для військовослужбовців (якщо засудженим є військовослужбовець, крім військовослужбовця строкової служби).

Таким чином, взаємозв'язок депеналізації з кримінально-виконавчою галуззю пенальної політики України є необхідним та обумовлюється залежністю депеналізації від ефективності "спрацювання" інших заходів названої галуззі пенальної політики України.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2010 р.